

Original Article

Usury in Iranian and Egyptian banks from the perspective of jurisprudence and law

Sajjad Asgari Arani¹, Gholam Hosssain Masoud*², Mohsen ShekarchiZadeh³

¹ PhD student in criminal law and criminology, Najaf Abad Branch, Islamic Azad University, Najaf Abad, Iran.

² Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Najaf Abad Branch, Islamic Azad University, Najaf Abad, Iran

³ Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Najaf Abad Branch, Islamic Azad University, Najaf Abad, Iran

[20.1001.1.24237566.1401.6.2.7.6](https://doi.org/10.1001.1.24237566.1401.6.2.7.6)

[10.22080/LPS.2022.23828.1357](https://doi.org/10.22080/LPS.2022.23828.1357)

Received:

July 1, 2022

Accepted:

October 5, 2022

Available online:

December 3, 2022

Keywords:

Legal system, banking contract, crime, usury, Inflation.

Abstract

Over the past years, one of the most important topics in society today has been the issue of usury. Despite the religious emphasis on its prohibition, it is unfortunately increasing in our current society and people often refer to similar actions of banks in justifying their actions. Knowing how banks act in order to adopt the necessary policy to control it is important. The issue of usury is has been denounced based on religious practice, and since Muslim countries, including Egypt, like Iran, are trying to carry out religious orders, it is important to know how their banks deal with usury and how it complies with the measures taken. Iranian banks in this field can be an effective step towards the realization of Islamic economics, so in this article, using a comparative and analytical method, we have tried to study usury in Iranian and Egyptian banks so that we can determine its presence or absence in banks. It seems that there is no usury in Iran legally, but in practice, it is done in banks in a way that is not free from religious forms, and in Egypt, due to the way it is criminalized, usury is legal from what is seen in jurisprudence. Known as usury has taken a toll.

*Corresponding Author: Gholam Hosssain Masoud

Address: Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Najaf Abad Branch, Islamic Azad University, Najaf Abad, Iran

Email: dr.gh.masoud@gmail.com

Extended Abstract

1. Introduction

Everyone with a little knowledge of the sections of jurisprudence deals with the importance, scope and complexity of the issue of usury. Usury is a subject that has a special place in both jurisprudential research and exploration of economics.

The issue of usury is one of the most common sins in economic environments and is through easy access to large incomes and is one of the important issues in jurisprudence, social and economic.

The issue of usury and how jurisprudence deals with this phenomenon is a controversial issue in Islamic countries. This issue has become problematic for people who, on the one hand, consider themselves obliged to comply with the Shari'a laws and, on the other hand, needs to obtain a loan (whether from a bank or ordinary people),. Many have faced challenges about the forms of receiving a loan and the manner of repaying which is in the custom of Islamic societies, and shows the possibility of being caught in forbidden usury. It may also have a worldly punishment according to the law of punishment of countries.

Despite the religious emphasis on the prohibition of usury, unfortunately in our current society is increasing and often people justify their actions, referring to similar actions of banks. Knowing how banks act in order to adopt the necessary policy to control it is important. Understanding the performance of banks in dealing with usury can prevent the existing sensitivities in Islamic societies and reduce this problem at the level of these societies, so considering that this title has a jurisprudential precedent and is discussed in Islamic societies, it is

necessary to comprehensively understand it, and he first studied its jurisprudence in the target countries and then the performance of the banks in Islamic countries. In Manhanfieh, because Muslim countries, including Egypt, like Iran, are trying to carry out religious orders, knowing how their banks act on usury and its compliance with the measures taken by Iranian banks in this regard can be an effective step. In order to realize Islamic economics.

2. Methods

This article compares the banks of different countries, the method of comparative research, and because in Manhanfieh, the available facts or information should be used and analyzed to make an assessment. The research method is analytical, so the study method was comparative analytical.

3. Results

The jurists of the Sunni and Shiite sects have mentioned several definitions for usury, which have been different from each group according to the specific circumstances. The prevalence of usury can be considered in the weak and disorderly economy of Islamic countries. Banks in the meantime have become more and more, and the existence of suspicion of usury in banks and financial and credit institutions has made usury not as reprehensible among the people as in the past. Iran, with the full sovereignty of the Shiites, seeks to establish the rules of Islamic jurisprudence, both in the political and legal fields, and has included jurisprudential provisions in all its criminal laws.

In the Egyptian legal system, although according to Article 2 of the Egyptian Constitution, none of the laws of the

country should be contrary to the laws of Islamic law, but in the law of this country, borrowing or usury is not a crime in itself, but borrowing cash for more interest than the law Has been considered a crime in the case of a community.

4. Conclusion

It seems that there is no usury in Iran legally, but in practice, it is done in banks in a way that is not free from religious forms, and in Egypt, due to the way it is criminalized, usury is legal from what is seen in jurisprudence. Known as usury has taken a toll.

Funding

No special financial support has been provided for this project.

Authors' Contribution

All of the above authors have been actively and continuously involved in writing this article.

Conflict of Interest

The authors of this article undertake that the findings all belong to their research. Also, the authors of the article submitted to the Journal of Comparative Law Studies of University of Mazandaran did not send it elsewhere for review or publication.

Acknowledgments

We are grateful to all the scientific consultants of this paper.

ربا در بانک‌های ایران و مصر از منظر فقه و قانون

سجاد عسگری آرانی^۱، غلامحسین مسعود^{۲*}، محسن شکرچی زاده^۳

^۱ دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران
^۲ استادیار گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران
^۳ استادیار گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران

[20.1001.1.24237566.1401.6.2.7.6](https://doi.org/10.22080/LPS.2022.23828.1357)

[10.22080/LPS.2022.23828.1357](https://doi.org/10.22080/LPS.2022.23828.1357)

چکیده

در طول سالیان گذشته تاکنون یکی از مهم‌ترین مباحث روز جامعه را موضوع ربا تشکیل می‌دهد. از آنجا که علی‌رغم تأکیدات دینی بر منع آن، متأسفانه در جامعه کنونی ما روبه‌فزونی است و غالباً مردم در توجیه اقدام خود، به اقدامات مشابه بانک‌ها اشاره می‌کنند شناخت نحوه‌ی اقدام بانکها در جهت اتخاذ سیاست لازم برای کنترل آن حائز اهمیت است. موضوع ربا، عنوانی است که بر اساس آموزه‌های دینی نكوهش شده و از آن جهت که کشورهای مسلمان من جمله مصر نیز به مانند ایران سعی در اجرای اوامر دینی دارند، شناخت نحوه‌ی اقدام بانک‌های آنها در خصوص ربا و تطبیقش با اقدامات صورت گرفته در بانک‌های ایران در این زمینه می‌تواند گام موثری در جهت محقق کردن اقتصاد اسلامی باشد، لذا در این مقاله با استفاده از روش تطبیقی و تحلیلی سعی در بررسی ربا در بانک‌های ایران و مصر گردیده تا بتوانیم وجود یا عدم وجود آن را در بانک‌های شناسایی نماییم. به نظر می‌رسد در ایران از لحاظ قانونی ربا وجود ندارد منتهی در عمل به نحوی در بانکها اقدام می‌گردد که خالی از اشکال شرعی نیست و در کشور مصر با توجه به نحوه‌ی جرم‌انگاری آن، ربا از منظر قانون از آنچه در فقه به عنوان ربا شناخته می‌شود فاصله گرفته است.

تاریخ دریافت:

۱۰ تیر ۱۴۰۱

تاریخ پذیرش:

۱۳ مهر ۱۴۰۱

تاریخ انتشار:

۱۲ آذر ۱۴۰۱

کلیدواژه‌ها:

نظام حقوقی، قرارداد بانکی، جرم، ربا، تورم

* نویسنده مسئول: غلامحسین مسعود

آدرس: استادیار گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، واحد نجف آباد، ایمیل: dr.gh.masoud@gmail.com
دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران

۱ مقدمه

در میان تحولات گوناگون که زندگی اجتماعی کشورهای اسلامی را در قرن اخیر فراگرفت، بانکداری بر اساس رباخواری هم شایع شد، قوانین اقتباس شده از غرب هم به حمایت این رباخواری برخاست و بالاخره به علل مختلفی، رباخواری از نوع آبرومندانه اش در موسسات بانکی و به دست دولت ها و از نوع رسوا و نفرت بارش در بازار و به دست افراد سنگدل کاملاً در این کشورها جا باز کرده و امروزه در کشورهای اسلامی مسئله ربا از جمله موضوعاتی است که در آن حدود اسلامی کاملاً شکسته شده و متاسفانه بازار این کشورها با رباخواری انس و پیوند تفکیک ناپذیری را پیدا کرده اند.

مسئله ی ربا و نحوه ی مواجهه ی فقه با این پدیده، موضوعی بحث برانگیز در کشورهای اسلامی است. این موضوع برای افرادی که از طرفی خود را ملزم به اجرای حدود شرعی می دانند و از سوی دیگر در حال ضرورت، نیازمند اخذ وام (اعم از بانک یا افراد عادی)، در مواردی مشکل ساز شده و ایشان را گرفتار چالش نموده است زیرا بسیاری از صورت های دریافت قرض و نحوه ی جبران و تادیه ی آن در عرف جوامع اسلامی مشکوک بوده و شائبه ی گرفتاری به ربای حرام را نشان می دهد و ممکن است دارای عقوبت دنیوی بر اساس قانون مجازات کشورها نیز باشد.

شناخت نحوه عملکرد بانک ها در برخورد با ربا، می تواند از حساسیت های موجود در جوامع اسلامی جلوگیری کرده و باعث کاهش این معضل در سطح این جوامع گردد لذا با عنایت به اینکه این عنوان سبقه فقهی داشته و در جوامع اسلامی مطرح است، نیاز است تا جهت شناخت جامع آن، بدواً به بررسی فقهی آن در کشورهای هدف و سپس عملکرد بانک های کشورهای اسلامی پرداخت. ضمن اینکه مبتلا به بودن این موضوع در عصر حاضر از دلایل پرداختن به آن در این مقاله است، لذا در این راستا

به بررسی این امر در کشورهای ایران و مصر می پردازیم چرا که کشور مصر از جمله کشورهای اسلامی با وضعیت نسبتاً مطلوب اقتصادی می باشد.

۲ ربا در بانک های ایران

نظر به حاکمیت مذهب شیعه در ایران، بدواً به بیان نظر شیعه در خصوص ربا می پردازیم.

۲٫۱ ربا از منظر فقه شیعه

ربا بر اساس این فرقه به دو قسم اصلی تقسیم می شود:

۱. ربای معاملی.

۲. ربای قرضی.

۳. ربای معاملی

اگر دو کالای همجنس به صورت غیرمساوی با یکدیگر مبادله شوند، این معامله ربوی است؛ و چنین ربایی «ربای معاملی» خواهد بود. (خمینی، ۱۳۹۲: ۵۳۷-۵۳۶).

به صورت ساده می توان گفت معامله نمودن یک شی با شی مشابه بعلاوه زیادی عینی.

ربای قرضی

«ربای قرضی» را این گونه تعریف کرده اند: «کل قرض یجّر نفعاً فهو ربا» هر قرضی که منفعتی را جلب کند، ریاست (نوری، ۱۳۹۳: ۴۹۲).

بنابراین اگر تحت هر شرایطی قرضی داده شود و منفعتی شرط گردد، قرض صورت گرفته ربوی است.

۲٫۲ ربا از منظر قانون

پس از طی حدود دو دهه از پیروزی انقلاب به منظور مبارزه جدی با رباخواری، ماده ۵۹۵ قانون مجازات اسلامی تصویب شد. در این ماده قانونی مقنن سعی نموده است که ربا و انواع آن را ضمن

ربادهنده و واسطه این عمل صراحتاً قابل تعقیب و مجازات می باشند. هر چند ماده ۵۹۵ به عنوان عنصر قانونی جرم ربا بعد از ۱۸ سال از پیروزی انقلاب به طور صریح به تصویب رسیده است لکن با اندکی تامل در آن متوجه کاستی‌هایی می‌شویم که لزوم تغییر آن در جهت کاهش جرم ربا احساس می‌شود. مجازات برابر از عبارت «مرتکبین اعم از ربادهنده، و رباگیرنده و واسطه بین آنها» به خوبی مشخص است به نحوی که حتی می‌توان واسطه ربا را نیز محکوم به پرداخت جزای نقدی نمود و مجازات معاون جرم به مانند مجازات مباشرین بزه تعیین شده است!

مجازات برابر از موجبات پنهان ماندن این جرم از دید قانون است و نه تنها هیچ یک از طرفین حاضر به اعلام شکایت نیستند بلکه واسطه معامله ربوی که در واقع همان معاون جرم است که ارتکاب ربا را با وساطت خویش تسهیل می‌نماید نیز به حبس، شلاق تعزیری و جزای نقدی محکوم می‌شود.

فعل واسطه در صورتی جرم است که با توجه به تئوری استعاریه ای بودن بزه به معاونت در حقوق ایران، معامله ربوی بعد از وساطت وی محقق شود و اضافه مشروط نیز بین طرفین جرم ربا رد و بدل گردد. بر همین منوال چنانچه واسطه بین افراد وساطت کند که معاملات ربوی توسط آنها نیست، مانند مسلمان و کافر یا زن و شوهر، در این صورت نیز با توجه به اینکه شروط جرم بودن عمل معاون، جرم بودن عمل مباشر است، عمل واسطه را نیز نمی‌توان جرم و قابل تعقیب و مجازات دانست.

قیدی که در تبصره ۲ این ماده برای شرایط اضطرار زده و دادن پول اضافی برای مضطر از موجبات عدم مجازاتش را فراهم می‌کند، می‌تواند تا حدود بسیار کمی راهگشا باشد و در عمل هم می‌بینیمکه رباخواری وجود دارد ولی پرونده‌های مربوط به این قضیه به ندرت در دادگاه مطرح می‌گردند. به نظر می‌رسد در این راستا می‌بایست مجازات رباخوار در تقنین جدید از مجازات دیگر عوامل جرم بیشتر باشد چون طبیعی است که هر

بیان مورد حکم قرار دهد و مجازات های متعددی را برای افرادی که مرتکبین جرم قلمداد نموده تعیین کرده است. در این ماده قانونی به ملاک و ضابطه ربا از نظر مقنن پی می‌بریم به عنوان مثال ربای معاملی را منحصر در اجناس مکمل و موزون می‌داند، این ماده انواع متعددی را که ممکن است ربا در قالب آنها وارد شود نام برده و بدین وسیله باب استفاده از حیل شرعی را مسدود نموده است.

منظور از «جزای نقدی معادل مال مورد ربا» در ماده ۵۹۵ قانون مجازات اسلامی، معادل میزان اضافی دریافتی است، نه معادل کل مالی که در معامله ربوی رد و بدل شده است، زیرا آنچه که بر آن «ربا» اطلاق می‌گردد، زیادتی است که یکی از طرفین معامله ربوی به دیگری پرداخت می‌کند، نه کل مالی که در معامله ربوی میان طرفین رد و بدل می‌شود.

به نظر می‌رسد رکن قانونی جرم ربا از نوع مرکب است؛ زیرا انواع ربا، به صراحت در قانون مجازات اسلامی تعریف نشده است و برای شناخت آنها، مراجعه و استناد به ماده نخست قانون نحوه اجرای اصل ۴۹ قانون اساسی الزامی است، بنابراین، عنصر قانونی ربا مرکب است از:

الف) ماده ۵۹۵ قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) مصوب ۱۳۷۵/۳/۲؛

ب) ماده نخست قانون نحوه اجرای اصل ۴۹ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۶۳/۶/۲۵. (مصطفی زاده، ۱۳۹۵: ۱۶۹)

لازم به ذکر است جرم ربا با توجه به صراحت ماده ۱۰۴ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ و اصلاحی ۱۳۹۹ غیرقابل گذشت می‌باشد و برای پیگیری آن نیاز به شکایت شاکی نیست و به محض اطلاع مراجع قضایی و انتظامی قابل پیگیری و تغییر می‌باشد.

در هر حال با تصویب این ماده تمامی ابهامات در جرم شناخته شدن عمل رباخواری پایان پذیرفت و هم اکنون به استناد ماده مذکور رباگیرنده،

جلب مشارکت مردمی در فرایند پیشگیری از وقوع جرائم به منظور شناخت جایگاه شهروندان در پیشگیری از وقوع جرایم به ارائه راهکارهای مناسب در راستای ورود شهروندان به این عرصه منجر می‌شود. (رجبی پور، ۱۳۹۱: ۲)

در واقع مردم می‌توانند با گزارش سریع جرایم و شهادت دادن علیه مجرمان به پلیس بسیار کمک کنند. در واقع پلیس باید بتواند نشان دهد که مشارکت مردمی، بخشی از یک برنامه استراتژیک بزرگ تر و جامع تر است و بدین طریق تعهد خود را ثابت کند رابطه پلیس با مردم باید غیر رسمی باشد تا اعتماد و همکاری بین آنها شکل گیرد. البته باید کاملاً توجه داشت که نحوه برخورد دستگاه قضا با مجرمین خود یکی از عوامل تأثیرگذار بر گزارش جرم توسط مردم است اگر هرگونه اهمالی در برخورد با مجرمین در دستگاه قضا صورت پذیرد امر گزارش دادن جرایم مخصوصاً جرمی همانند ربا مختل خواهد شد.

تشویق مردم به گزارش این جرم می‌تواند بسیار مهم باشد، زیرا تنها در صورتی فاعلین اینجرم گزارش خود را تسلیم دستگاه قضا یا پلیس می‌کنند که با توجه به تبصره ۲ ماده ۵۹۵ قانون مجازات اسلامی مضطر باشد از مجازات معاف شود. بنابراین باید آموزش داده شود که گزارش مردمی در راستای کاهش جرم ربا و همچنین ثبات اقتصادی و جلوگیری از پنهان ماندن بزه ربا مفید می‌باشد.

با توجه به نحوه تعیین مجازات در قانون مجازات اسلامی- حداقل تا زمان اصلاح قانون - به نظر می‌رسد نحوه گزارش دهی مردم می‌بایست به نحوی باشد که موجب شناسایی گزارش دهندگان نگردد و با استفاده از ظرفیت سامانه های الکترونیک به نحوی از مردم خواسته شود تا نسبت به اعلام رباخواری در سامانه به صورت ناشناس اقدام نمایند تا قوه قضائیه به بررسی صحت یا سقم موضوع و برخورد با افرادی که در جامعه منبع درآمد خویش را اخذ ربا قرار داده اند بپردازد و با مخفی ماندن هویت گزارش دهندگان اعتماد آنان از عدم

کس از جرم سود بیشتری ببرد باید مجازات بیشتری را هم متحمل شود که این مهم در قانون فعلی رعایت نشده است.

عموما پرونده‌های تشکیل یافته در خصوص ربا حکایت از این دارد که تنها در مواردی که ربا دهنده موفق به بازپرداخت اصل و فرع وام دریافتی نشده و در نتیجه ربا گیرنده به منظور وصول وجوه یاد شده علیه او اقامه دعوی می‌کند ربا دهنده مسئله پرداخت ربا را مطرح می‌نماید به عبارتی روشن‌تر شکایت نسبت به جرم ربا اغلب در قالب دعوای متقابل مطرح می‌شود و کمتر مستقلاً به محاکم ارجاع می‌شود علت این امر هم به نظر نمی‌رسد اشتباه و اطلاع ربا دهنده نسبت به قبح عمل ارتكابی خویش باشد بلکه از افشای موضوع ربا تنها قصد فرار از موقعیت دشوار قانونی ای را دارد که بر اثر شکایت رباگیرنده برای وی به وجود آمده است و چون همانگونه که بیان شد تمام مراحل تکوین جرم به صورت توافقی و پنهانی انجام یافته است معمولاً ربا دهنده برای اثبات ادعای خود مبنی بر پرداخت ربا نیز هیچ دلیلی در دست ندارد علی‌هذا چنین پرونده‌ای بدون ادله اثبات مانده و سرانجام آن به رای برائت رباگیرنده ختم می‌شود.

لازم به ذکر است که سابقاً با توجه به اینکه شکایات از طریق سنتی صورت می‌گرفت و گاهی شکایات مطروحه در مرجع انتظامی به لحاظ حل و فصل موضوع توسط طرفین به مرجع قضایی ارسال نمی‌شد آمار پرونده های تشکیل شده در خصوص بزه ربا جامع نبوده منتهی نظر به اینکه در حال حاضر جمیع شکایات با موضوع ربا از طرق دفاتر خدمات الکترونیکی تنظیم، ارسال و ثبت می‌گردد لذا می‌تواند گفت آمار قضایی به صورت جامع حاصل می‌شود منتهی با آمار واقعی تفاوت فاحش داشته و رقم سیاه بزه ربا بالا می‌باشد.

شکی نیست که در عصر فناوری و ارتباطات، پلیس می‌تواند با بهره‌گیری از مشارکت مردمی در پیشبرد اهداف خود که پیشگیری از وقوع جرایم است اقدامات موثری بعمل آورد. بررسی الگوهای

برخورد با آنها جلب و به اعلام مشخصات رباخواران و نحوه ی عمل آنان رغبت نمایند.

۲،۳ عملکرد بانک ها

کشور ما در سال ۱۳۶۲ با تصویب قانون بانکداری بدون ربا فصلی از بانکداری اسلامی را در کشور به مرحله اجرا درآورد. با نگاهی منصفانه پیرامون بانکداری جاری در کشور، نه می‌توان به صورت افراطی اظهار کرد که نشانی از بانکداری اسلامی در نظام بانکی کشور وجود ندارد و نه با ذوقزدگی می‌توان گفت که آنچه در نظام بانکی کشور اجرا می‌شود، دقیقاً همان چیزی است که بانکداری اسلامی در نظر دارد.

واقعیت این است که نظام بانکداری کشور، هنوز در میانه راه قرار دارد، به این معنا که قوانین بانکداری کشور به لحاظ فقهی و شرعی با اشکال مواجه نیستند، زیرا در زمان تصویب قوانین بانکداری اسلامی هم شورای نگهبان انطباق این قوانین با شرع مقدس اسلام را تایید کرد و هم مراجع آن زمان این قوانین را تایید کردند.

گذشت بیش از سه دهه از اجرای این قانون در کشور نشان می‌دهد که هنوز مواد و بندهای آن آنگونه که مورد انتظار قانونگذاران بود، اجرایی نشده است و بانک ها در مقام اجرا با روح قانون فاصله گرفته اند.

پرداخت سودهای قطعی به جای سود علی الحساب به سپرده گذاران و رقابت بر سر پرداخت سودهای نامتعارف از جمله نشان های رعایت نشدن کامل مفاد این قانون در نظام بانکی است که به گفته کارشناسان این امر از دامنه وسیع مشکلاتی که بانکداران با آن دست به گریبان هستند، ناشی می شود. (www.irna.ir بازدید شده در تاریخ ۱۷/۰۶/۱۳۹۶).

در مورد شائبه اخذ جریمه دیرکرد که اکنون در نظام بانکی کشور وجود دارد، فقها و شورای نگهبان معتقدند که این موضوع جریمه تأخیر و دیرکرد نیست و سهواً آن را جریمه دیرکرد می‌نامند، در واقع

این موضوع «وجه التزام» است که تسهیلات گیرنده به تعهد خود پای‌بند باشد و براساس فقه ما، دریافت آن ایراد و اشکالی ندارد و بدهکار می‌بایست در تاریخ سررسید به تعهد خود عمل کند.

شورای نگهبان به بانک‌ها اجازه داده تا وجه التزام را دریافت کنند. برای این است که دریافت‌کننده تسهیلات بایستی به تعهد خود در سررسید عمل کند و اگر دلیل و مورد شرعی ندارد؛ حق به تأخیر انداختن بازپرداخت بدهی و اقساط تسهیلات را ندارد. دریافت بدهی، حق طلبکار است و هر بدهکاری که توانایی دارد، باید در سررسید به تعهد خود عمل کند که این موضوع از دستورات قرآن است که وقتی متعهد می‌شوید، باید در سررسید دین خود را پرداخت کنید (www.mbri.ac.ir، بازدید شده در تاریخ ۱۳۹۵/۰۹/۰۶).

در موضوع سپرده بانکی نیز عقدی که بین سپرده‌گذار و بانک وجود دارد، بر اساس قانون عملیات بانکی بدون ربا و عقد وکالت است؛ یعنی مبلغ اضافه‌ای که بانک به‌عنوان نرخ سود سپرده به سپرده‌گذار می‌پردازد، براساس عقد قرض نیست و بانک به وکالت از سپرده‌گذار وجوه جمع‌آوری‌شده را سرمایه‌گذاری کرده و نرخ سود علی‌الحساب پرداخت می‌کند. بانک باید در پایان سال میزان سود قطعی را محاسبه و مابه‌تفاوت آن را، اگر بیشتر شد، به سپرده‌گذار بپردازد و اگر میزان سود واقعی از میزان سود علی‌الحساب کمتر باشد، باید سود پرداختی اضافه را از سپرده‌گذار دریافت کند که معمولاً در این موارد بانک مصالحه می‌کند.

موضوعات فوق ممکن است، دارای اشکالات شرعی باشد، اما روشی که بتوانیم بهتر اقدام کنیم، فعلاً ارائه نشده است. در قانون عملیات بانکی بدون ربا و حتی طرح جدیدی که مجلس آماده کرده، پرداخت سود علی‌الحساب به سپرده‌گذاران را مجاز دانسته است؛ شاید اشکالاتی وجود دارد، اما به لحاظ اجرایی تاکنون راه‌حل مناسب‌تری پیشنهاد نشده است (ندری، ۱۳۹۵: ۳).

در مضاربه حصه ای از سود براساس توافق بین طرفین مقرر می شود، بدون اینکه اجرتی برای عمل قرارداد شده و این نظر مطابق دیدگاه مشهور در فقهاست و اجماع بر مشروعیت آن دلالت می کند. آیه ۲۹ سوره مبارکه نسا که می فرماید: «یاایهاالذین آمنوا لاتاکلوا اموالکم بینکم بالباطل الا ان تکون تجاره عن تراض» مستند آن است. آنچه باید بدان توجه شود این است که تمام سود باید به طور مشاع معلوم شود و در صورتی که برای یکی از دو طرف عقد، ربح معین شود و باقی آن برای طرف دیگر باشد به اجماع فقیهان باطل و بی اثر است. (النجفی، ۱۴۳۰: ۳۶۴).

در زمان تنظیم عقد مضاربه عموماً بانکها مبالغی را به عنوان وجه التزام تعیین می نمایند. اگر طرفین قرارداد با هم قرار می گذارند که اگر هرکدام از افراد نسبت به مفاد قرارداد تخلف کند، فلان مبلغ را به نفع طرف دیگر خواهد پرداخت و اصطلاحاً وقتی وجه التزام گفته می شود، وجه به معنای مبلغ و التزام به معنای پایبندی است؛ یعنی مبلغی که جهت پایبندی به قرارداد در خود قرارداد شرط می شود و هنگامی که شرط شد، فرد باید متعهد به انجام آن باشد اما جریمه دیرکرد، همانگونه که از نام آن پیداست، به دلیل تأخیر در بازپرداخت تسهیلات دریافتی پرداخت می شود و وقتی ماهیت جریمه پیدا می کند باید جرمی اتفاق افتاده باشد و اثبات جرم با قاضی است نه با بانک؛ بنابراین باید کار به دادگاه کشیده شده و اولاً جرم اثبات شده و ثانیاً به تناسب آن جرم، مجازاتی تعیین شده و سوم اینکه آن جریمه ای که به عنوان جریمه جرم گرفته می شود باید به بیت المال برسد نه به بانک. به همین دلیل جریمه دارای یک ماهیت مجرمانه است و هنگامی که گرفته می شود به عنوان مجازات فرد متخلف و مجرم بوده و لازمه آن تشکیل دادگاه است. به نظر می رسد اخذ دیرکرد توسط بعضی بانک ها و موسسات مصداق مشخصی از آیه ۱۳۰ سوره آل عمران بوده و مشروعیت ندارد.

البته موضوعی که شائبه ربوی بودن نظام بانکی کشور را مطرح کرده، این است که گفته می شود عقودی که بین بانک و مشتریان بسته می شود، در اجرا با ماهیت اصلی خود عقد، فاصله زیادی دارد، یعنی عقود صوری است و با ماهیت عقد موردنظر سازگاری ندارد؛ لذا شبهه ربوی بودن عقد وجود دارد. زمانی که عقدی به صورت صوری اجرائی شود، این عقد باطل است و سودی که بانک از تسهیلات گیرنده دریافت و به سپرده گذار پرداخت می کند را زیر سؤال می برد و از این جهت شائبه هایی که نسبت به عقودی که واقعی نیستند و جنبه صوری دارند را نمی توان نفی کرد و چنین شبهه ای درست است.

با این حال، اگر نظام بانکی فعلاً راه حلی برای این مسئله که عقود را به صورت واقعی تر انجام شود، ندارد، حداقل باید به دنبال اصلاح آن باشد تا مشکل حل شود؛ البته مشاهده نمی شود که نظام بانکی به دنبال حل این موضوع باشد؛ حتی پیشنهادهایی توسط پژوهشگران و محققان ارائه می شود که احتمالاً نظام بانکی آن ها را اجرائی تشخیص نداده و به این نتیجه نرسیده که می تواند از این پیشنهادهای برای رفع مشکلات و شائبه ها استفاده کند؛ البته نه این که هیچ تلاشی نشود، ولی تلاش ها برای حل این موضوع کافی نیست (www.mbri.ac.ir)، بازدید شده در تاریخ ۱۳۹۵/۰۹/۰۶).

در خصوص مضاربه بانکها اقداماتی انجام می دهند که بعضاً بلااشکال و گاهی خلاف مقررات است. قانونگذار ایرانی در ماده ۵۵۶ قانون مدنی مقرر دارد: «مضارب در حکم امین است و ضامن مال مضاربه نمی شود، مگر در صورت تعدی و تفریط» مطابق ماده ۹۵۱ قانون مدنی «تعدی، تجاوز نمودن از حدود اذن یا متعارف است نسبت به مال یا حق دیگری» و طبق ماده ۹۵۳ قانون مدنی «تفریط عبارت است از ترک عملی که به موجب قرارداد یا متعارف برای حفظ مال غیر لازم است». این امر عموماً توسط بانک ها در قراردادهای قید می شود تا مضارب در حد متعارف اقدام نماید.

نظر می‌رسد حتی با فرض وقوع ربا از سوی بانک‌ها و به طور کلی اشخاص حقوقی، این امر قابل تعقیب کیفری نیست و جرم‌انگاری ربا، فقط نسبت به اشخاص حقیقی صورت گرفته است.

۲،۴ ربا و تورم

فرض کنیم که ربا همان بهره‌ی مشخصی است که در ازای هر گونه وامی دریافت می‌شود که هر کس به کسی دیگر برای هر مقصودی از جمله سرمایه‌گذاری تجاری پرداخته باشد. افزون بر این فرض کنید که در همه‌ی زمان‌ها و مکان‌ها (که طبق فرض همان دریافت بهره است) در ازای وام دادن کالا و نیز پول ممنوع باشد. این فرض‌ها در مورد ربا با دیدگاه فقهای اسلامی معاصر و فعالان مسلمان کاملاً سازگاری دارد. اما برخلاف باور برخی از آنان، لزوماً نتیجه نمی‌شود که بهره گرفتن در ازای وام‌های پولی در هر وضع و شرایطی ممنوع خواهد بود. علت آن است که ماهیت و اهمیت پول در گذشته و در حال حاضر تفاوتی اساسی کرده است. تا پیش از ابداع پول کاغذی پول از یک یا چند کالا خصوصاً طلا و نقره درست می‌شد. طلا، نقره و هر پول کالایی دیگری - مانند همه‌ی کالاها - با هزینه معینی تولید می‌شود و از همین رو می‌توان آن‌ها را واجد ارزش ذاتی دانست. ولی انتشار (و نه تولید) پول کاغذی متضمن هزینه‌ی قابل ملاحظه‌ای (در مقایسه با ارزش اعتباری آن) نیست و به همین دلیل این پول فاقد ارزش ذاتی است و ارزش آن ناشی از پذیرش قراردادی آن به عنوان واسطه‌ی مبادله است. در نتیجه بر خلاف پول‌های کالایی می‌توان با صدور فرمان، عرضه‌ی پول کاغذی را افزایش یا کاهش داد و همین مسئله برای موضوع بحث ما نتایج مهمی در بردارد (کاتوزیان، ۱۳۷۵: ۱۲۸).

قانون تحریم ربا بدین معنی است که وام‌گیرنده باید در سررسید وام، معادل ارزش دقیق وام دریافتی را به وام‌دهنده بازگرداند. در اقتصاد سیاسی امروز ارزش پول کاغذی یعنی قدرت آن برای خرید کالاها تغییر می‌کند و چه بسا تنزل یابد. برای نمونه، مبلغ مشخصی پول که در سال ۱۳۹۹ برای یک سال داده

تفسیری که نزدیکتر به نظر می‌رسد این است که سرمایه و سود را در مرحله بعد به عنوان وام محسوب کند و سود هر دو را بگیرد، یعنی اگر سر موعد نتوانست سرمایه و سود را پردازد به او مهلت دیگری می‌دهد به شرط این که سودش را پردازد، یعنی بعد از مدت یکسال دیگر - علاوه بر باز پس دادن طلب و سود اولیه، سود سود را نیز پردازد. این احتمال با تعبیر «اضعافاً مضاعفه» سازگارتر است (rasekhoon.net، بازدید شده در تاریخ ۱۳۸۷/۱۰/۱۱).

از جمله سوالاتی که ممکن است ایجاد شود این است که در صورتی که افراد در جامعه از روش‌هایی که بانک‌ها استفاده می‌کنند بهره ببرند آیا مرتکب جرم شده‌اند یا خیر؟ به عبارت دیگر آیا بانک‌ها در اخذ یا پرداخت سود اضافه مستثنا هستند یا خیر؟

با بررسی ماده ۵۹۵ قانون مجازات اسلامی در ابتدای امر به نظر می‌رسد اگر افراد تحت هر قراردادی از قبیل مضاربه که مورد استفاده‌ی بانک‌ها می‌باشد جنسی را با شرط اضافه معامله نمایند و یا زائد بر مبلغ پرداختی، دریافت نمایند ربا محسوب می‌شود. از ظاهر ماده دقیقاً همان اقدامی برداشت می‌شود که بانک‌های جمهوری اسلامی ایران انجام داده و مورد تعقیب قرار نمی‌گیرند.

همانگونه که بیان شد بانک‌ها بر اساس عقود اسلامی مبادرت به تنظیم قرارداد با مشتریان می‌نمایند لذا موضوع در صورتی که به صورت دقیق وفق قانون انجام گیرد از ربا خارج می‌شود. بدیهی است افراد در جامعه نیز در صورتی که از طریق عقود اسلامی مبادرت به تنظیم قرارداد نمایند اقدامشان مشمول بزه رباخواری نمی‌گردد در حالیکه در عمل افراد معمولاً بدون قصد احد از عقود اسلامی صرفاً مبادرت به دریافت مبلغی مازاد بر مبلغ پرداختی می‌نمایند که مشمول ذیل ماده ۵۹۵ قانون مجازات اسلامی می‌گردد ولو اینکه میزان اضافه به همان میزانی باشد که بانک‌ها با لحاظ نرخ مصوب بانک مرکزی اخذ می‌نمایند. ضمن اینکه لازم به ذکر است با توجه به منطوق ماده و استفاده از لفظ «نفر» به

شدید ارزش پول ممکن است طی مدّت زمان طولانی، برای مثال ۳۰ سال رخ دهد.

دلیل اول: پول‌های اعتباری به حسب قدرت خرید حقیقی (ارزش مبادله‌ای حقیقی) مثلی هستند. معنا و مفهوم مثلی و قیمی از سوی شارع بیان نشده‌است؛ بلکه این دو اصطلاح را فقیهان در باب ضمان وارد فقه کرده‌اند. مثلی و قیمی دو اصطلاح عرفی هستند؛ یعنی مالی را که عرف در هر زمان و مکانی، مثلی یا قیمی بدانند، همان، ملاک داوری خواهد بود.

با توجه به اینکه پول‌های اعتباری به حسب قدرت خرید حقیقی، مثلی است؛ در نتیجه اگر کاهش ارزش پول بین زمان تحقق دین و ادای آن، به گونه‌ای باشد که عرف در برابر آن از خود واکنش نشان دهد، باید قدرت خرید حقیقی پول پرداخت شود تا به مقتضای قاعده «المثلی یضمن بالمثل» عمل شود. روشن است که این، زیادی و ربا به شمار نمی‌رود. (یوسفی، ۱۳۸۱: ۱۰).

دلیل دوم: صدق ادای کامل دین فقط با بازپرداخت قدرت خرید حقیقی تحقق می‌یابد. تحقق ادای کامل دین امری عرفی است. در جو توّرمی و هنگامی که ارزش پول کاهش می‌یابد، باید دید عرف چه چیزی را ادای کامل دین می‌داند. اگر کاهش ارزش پول شدید باشد، به یقین عرف وقتی مدیون را بری‌الذمه می‌شمارد که ارزش حقیقی پول را بپردازد؛ در غیر این صورت، او را بری‌الذمه نمی‌داند (مکارم شیرازی، ۱۳۹۵: ۱۴۸).

دلیل سوم. لزوم رعایت قاعده عدل و قسط. عدل و قسط و عدم ظلم در حق دیگران از اموری است که عرف، عقل، اجماع، آیات و روایات بر آن تأکید و تصریح دارند و از امور ضرور و بدیهی دین اسلام در هر مورد از امور زندگی، از جمله در باب دیون است. وقتی ارزش پول به شدت کاهش یابد، به یقین، پرداخت قدرت خرید اسمی به داوری عرف، ادای کامل حق به شمار نرفته و طبق قاعده عدل و قسط عمل نشده است؛ ولی اگر قدرت خرید حقیقی

شود قدرت خرید آن در سر رسید وام در سال ۱۴۰۰ کمتر از سال ۱۳۹۹ است. این شبیه آن است که مثلاً سه گونی گندم وام بگیریم و در ازای آن مثلاً دو گونی پس بدهیم. روشن است که این خلاف نص صریح و روح قانون اسلام است مگر آن که این کار از روی خیرخواهی انجام شود.

نتیجه آن که در ازای وام پولی باید نرخ بهره ای برابر با نرخ تورم مورد توافق متقابل وام دهنده و وام گیرنده پرداخت شود تا عمل آنان با نفس قانون اسلام سازگار باشد. برای نمونه اگر نرخ تورم ده درصد باشد آن گاه برای تضمین این که وام دهنده در نتیجه وام دادن پول خود به دیگران، دچار زیان نگردد باید نرخ بهره ای برابر ده درصد برای وی در نظر گرفته شود. اتفاقاً در بسیاری از کشورها نرخ تورم موجود حتی بیشتر از نرخ تجاری بهره است و به همین دلیل وام دهندگان ناگزیر زیان می بینند و وام گیرندگان سود می برند. بنابراین مسلم است که حتی بر پایه ی تفسیر دقیق دینی در نظر گرفتن بهره برای وام های پولی در تمامی شرایطی که نرخ تورم حداقل برابر با نرخ بهره باشد مجاز شمرده شود. در غیر این صورت، اجرای قانون تحریم ربا با خود این قانون و اصول کلی عدالت اسلامی در تعارض خواهد بود (کاتوزیان، ۱۳۷۵: ۱۲۸).

صرفنظر از حاکمیت آموزه های اقتصادی معاصر در باب تورم و کاهش قدرت خرید پول و طرح این مباحث تحت عنوان حيله های ربا از سوی برخی از فقها، برخی جرم شناسان و متولیان سیاست جنایی نیز با توجه به آموزه های جرم انگاری و جرم زدایی، جرم زدایی قانونی و حتی جرم زدایی عملی از بزه ربا را نیز مطرح می کنند (بیگی و شیریان نسل، ۱۳۹۸: ۷).

گاه توّرم و کاهش ارزش پول چنان شدید و محسوس است که عرف و عقلا در معاملات مدّت‌دار، واکنش آشکاری از خود نشان می‌دهند. در این حالت، با استناد به ادله ذیل اثبات می‌کنیم که جبران کاهش ارزش پول لازم بوده، از مصادیق ربا به شمار نمی‌رود. شایان ذکر است که این کاهش

مترپارچه معامله نماید مجاز است به شرطی که فی المجلس تقابض صورت گیرد. اگر یکی از متبادلین نسبه باشد بیع مجاز نمی باشد. در مبادله اموال ربوی درجنس واحد مساوی بودن مقدار واجب است.

پرداخت شود، به قضاوت عرف و عقلا، ادای کامل حق بوده و قاعده عدل و قسط رعایت شده است (یوسفی، ۱۳۸۱: ۱۲).

۳ ربا در کشور مصر

مردم مصر دارای مذاهب مختلف اند منتهی اکثریت آنان مسلمان و سنی مذهب اند. فرقه حنفی، خط غالب فکری اسلام سنی در مصر می باشد. بر طبق قانون اساسی مصر هیچ کدام از قوانین کشور نباید مغایر قوانین شریعت اسلام باشد. در ماده ی ۲ قانون اساسی مصر آمده است: «اسلام دین و آیین حاکم بر کشور و عربی زبان رسمی و اصول و مبادی شریعت اسلامی منبع اصلی قانونگذاری در آن است». علی ای حال با توجه به حاکمیت فقه حنفی در مصر شناخت دیدگاه های فقهی در خصوص ربا در این کشور حائز اهمیت است لذا بدوا به بررسی ربا در فقه حنفیه و سپس قوانین و مقررات در مصر می پردازیم.

۳،۱،۲ ربای نسبه

ربای نسبه به این معنی که پرداخت زیاده در مقابل زمان تاخیر پرداخت عوض باشد. مثلاً ۱۰ کیلوگرم در تابستان می فروشد به ۱۵ کیلوگرم در زمستان (زحیلی، ۱۴۱۸: ۶۸۰).

فقههای حنفیه ربای نسبه را این چنین تعریف کرده اند: نسبه بیعی است که در آن یک طرف معامله نقد و طرف دیگر نسبه باشد که در این صورت نقد بر نسبه و عین بر دین تفاضل دارد. مثلاً بیع یک صاع گندم به یک صاع و نصف از آن تسلیم در زمان دیگر، یا مثلاً بیع یک صاع گندم به دو صاع جو تحویل در زمان دیگر، یا بدون زیاده مثلاً بیع یک رطل خرما ی نقد به یک رطل خرما ی نسبه. این مثالهایی است برای بیع مکیل یا موزون متماثل یا غیر متماثل.

یک مثال برای بیع غیر مکیل و غیر موزون متماثل بیع یک سیب به دوسیب تحویل با تأخیر است. در این مثال ها ربای نسبه وجود دارد که در یک طرف معامله زیادی هست بدون اینکه در مقابل آن چیزی باشد.

ابن عباس، اسامه بن زید بن ارقم، زبیر و ابن جبیر و ... ربای حرام را فقط در معامله نسبه دانسته اند، که بر اساس قول نبوی صلی الله علیه و آله که اسامه آن را روایت کرده: «لا ربا الا فی النسبه» ربا نیست مگر در نسبه، که البته سخن آنان را به روایات دیگری که ربای فضل را تحریم می کند مورد ایراد قرار می دهیم؛ لذا جابر بن زید نقل می کند که ابن عباس از نظر خود برگشته بود. سپس اجماع تابعین به تحریم ربای فضل شد و اختلاف از میان رفت. اما تاویل سخن پیامبر گرامی اسلام که در

۳،۱ ربا از منظر فقه حنفیه

ربا در نزد جمهور فقها دو نوع است: ۱. ربای فضل (اضافی) یا ربای معاملی و ۲. ربای نسبه یا ربای جاهلیت.

۳،۱،۱ ربای فضل

معامله عین دو مال همجنس با معیار شرعی (مکیل و موزون) با زیادی.

ربا در زیادی شرطیه و غیر شرطیه تحقق پیدا می کند، چه دربیع باشد چه در قرض. منظور از عین مال تحقق زیادی در مقدار و کمیت است نه از لحاظ قیمت و قید معیار شرعی برای احتراز از مزروع و معدود به کار رفته است که در مزروع و معدود ربا تحقق پیدا نمی کند، همانگونه که در اموال قیمتی مثل خانه، اثاث و درخت ربانیست پس زیادی در آنها حرام نیست؛ و ربا اختصاص به مکیل و موزون دارد. اگر کسی یک متر از پارچه معین را به شش

کیل یا وزن؛ متحد بودند، در آنها ربا با هر دو نوع آن (ربای افزوده و ربای نسیه) حرام است مانند فروش گندم به گندم، آهن به آهن و ...؛ و هرگاه عوض ها در جنس و مقدار با هم متحد نبودند هم افزودن حلال است و هم نسیه؛ مانند فروش گندم به پول نقد تا مدتی؛ و اگر در میان دو عوض در مقدار اتحاد وجود نداشت و فقط جنس متحد بود، پس فقط افزودن حلال است نه نسیه، مانند فروش یک سیب به دو سیب؛ و هرگاه اتحاد در جنس موجود نبود، فقط دوشی در مقدار متحد بودند بازهم افزودن حلال است نه نسیه، مانند فروش گندم و جو (زحیلی، ۱۴۱۸: ۱۴۲).

۳،۲ ربا از منظر قانون

اصل قانونی بودن جرم و مجازات را می توان یکی از اصول اولیه حقوق جزا و مبتنی بر فطرت بشر دانست به همین جهت در حقوق کشور های دیگر از جمله مصر نیز این اصل پذیرفته شده است. قانونگذار مصری این قاعده را تا اندازه ای واجد اهمیت دانسته است که چند اصل قانون اساسی را به آن اختصاص داده است. اصل ۶۶ قانون اساسی مصر مقرر می دارد: «مجازات یک امر شخصی است که قانون آن را تعیین و اجرا می نماید و تنها یک محکمه قضایی می تواند مجازات را اعمال نماید. مجازات تنها در مواردی اعمال می شود که قانون تعیین و تجویز نماید.»

یکی از نتایج اصل قانونی بودن جرم و مجازات این است که اصل بر مباح بودن اعمال ارتكابی و برائت افراد است چنانکه اصل ۶۷ قانون اساسی مصر مقرر می دارد: « هر متهم تا زمانی که گناهش در یک دادگاه قانونی که در آن به او حق دفاع داده می شود ثابت نشده باشد بیگناه یعنی اصل بر برائت شخص است و هر شخص متهم باید مجال دفاع از خود را داشته باشد.»

درباره لزوم قانونی بودن مجازات، اصل ۷۰ قانون اساسی مصر مقرر می دارد: «تمام دعاوی کیفری

جواب سوال مبادله گندم به جو و طلا به نقره با مدت که پیامبر فرموده در «لاربا الا فی النسیه» این سخن در پاسخ آن سوال بوده که راوی سخن را شنیده ولی سوال را نشنیده، یا اینکه قصد پیامبر گرامی اسلام از گفتن «لاربا» ربای کامل یا ربای خطرناک، یا ربایی که زیاد واقع می شود، یا ربای سخت عقوبت است که در عرب اینگونه معمول است که می گویند عالمی غیر از فلانی در شهر نیست، منظورشان نفی اکمل علم است نه نفی اصل علم (الجزیری، ۱۴۲۷: ۳۱۷).

به طور کلی علت حرام بودن زیاده در نظر حنفیه در کالا همانند حنابله می باشد یعنی هر چیزی که با کیل یا وزن فروخته شود در صورت زیادی در ربا داخل می شود. در مذهب حنفی در چیزهای مکیل، مقداری که مازاد آن ربا محقق می شود تعیین شده است یعنی چیزهایی که از لحاظ کیل دارای وزن کمی باشند وارد ربا نمی شوند. مثلاً چیزهایی که یک کیلو باشد وارد ربا نمی شوند مثلاً فروختن یک خرما به دو خرما جایز نمی باشد چون مقدار آن کم بوده و مکیل می باشد اما موزون در صورتی که طلا و نقره باشد هرچند آن طلا و نقره از یک دانه کمتر هم باشد ربا در آن تحقق می یابد اما اگر چیزی خوردنی باشد یعنی از طعام باشد مثل فروختن یک سیب به دو سیب بدلیل آن مشخص شود یعنی بگوید من این سیب را به این سیب مشخص می فروشم در این صورت بیع او صحیح خواهد بود. به عبارت ساده تر اگر موزون از نوع طعام باشد برای درست شدن معامله، اولاً مقدار آن از یک سیب یا دو سیب تجاوز نکند، ثانیاً بدلیل آن مشخص شود معامله صحیح خواهد بود اما اگر از نوع مکیل و موزون نباشد یعنی معدود و مزروع باشد وارد ربای فضل نمی شود اما در مزروع شرط است که در همان مجلس قبض صورت گیرد مثلاً فروختن یک متر پارچه به دو متر پارچه (الجزیری، ۱۴۲۷: ۲۴۰).

علت ربا همانا اتحاد این اصناف است در جنس و مقدار (کیل و وزن)، پس هرگاه دو عوض در جنس و مقداری که کالا با مقیاس آن فروخته شود اعم از

است در صورت اجتماع شرایط جرم تلقی گردیده است بنابراین ملاحظه می‌کنیم جرم ربا در حقوق مصر اگر چه با معنای لغوی آن شباهت هایی دارد اما از معنی مصطلح و فقهی آن فاصله گرفته است.

این تفاوت در شرایط و ارکان جرم ربا و ویژگیهای آن در نظام های حقوقی ایران و مصر از اختلاف مبنایی بین قانون ایران و مصر ناشی می‌شود بدین ترتیب که مبنای جرم ربا در حقوق ایران آموزه های شرع مقدس اسلام و منابع و متون فقهی است اما جرم در حقوق مصر از قوانین کشورهای غربی مانند فرانسه اقتباس شده است.

بنابراین جرم ربا را در حقوق مصر می‌توان این گونه تعریف نمود:

« ربا عبارت است از سودی بیش از حداکثر مجاز قانونی و در صورتی جرم است که قرض دهنده با سوء استفاده از ضعف نفس و هوی و هوس وام گیرنده او را مایل به دریافت وام کرده باشد یا آن که اعطای قرض به سود مذکور به عنوان عادت وام دهنده تبدیل شده باشد و جهت تحقق جرم، دریافت سود مورد توافق توسط وام دهنده شرط نمی‌باشد.»

جرائم موضوع ماده ۳۳۹ قانون جزای مصر در صورتی محقق خواهد شد که طرفین عقد قرض بر دریافت اضافه مازاد بر میزان مقرر قانونی توافق نمایند بنابراین در حقوق مصر نیز پرداخت اضافه از طرف قرض گیرنده بدون توافق قبلی در اثنا یا انتهای قرض حتی اگر به میزان مازاد بر مقرر قانونی باشد، جرم نخواهد بود. از نحوه بیان قانونگذار (ذکر بیش از حداکثر مقداری که می‌توان بر آن توافق کرد) شاید در ابتدا این طور به نظر برسد که این جرم فقط در صورتی محقق خواهد شد که اضافه دریافتی وجه نقد آن هم به بیش از هفت درصد در سال باشد. اما رویه ی قضایی و دکترین حقوقی مصر تفسیر موسعی از عنوان مازاد را در نظر گرفته و آن شامل اموال غیرنقدی، منفعت، حقوق مالی، انجام عمل و..... چنانچه به پول ارزیابی شود و در نتیجه

بایستی با حکم ارگان های قضایی پیگیری شود مگر در مواردی که قانون استثناء کرده باشد.»

در قوانین عادی کیفری مصر نیز ماده ۵ قانون مجازات مبین این اصل است. این ماده مقرر می‌دارد: «يعاقب على الجرائم بمقتضى القانون المعمول به وقت ارتكابها...» «جرائم به موجب قانونی که در حین ارتکاب آن ها مورد عمل بوده مجازات می‌شوند.» مفهوم این ماده آن است که اعمال انسانی مادام که پیش از ارتکاب آن موضوع امر و نهی قانونگذار قرار نگرفته باشد جرم محسوب نمی‌شود. در حقوق مصر جهت شناخت جرم ربا باید نص قانونی که به موجب آن این عمل مجرمانه تلقی گردیده است بررسی شود قانونگذار مصری در ماده ۳۳۹ قانون مجازات مقرر می‌دارد:

«كل من انتهز فرصة ضعف اوهوى نفسٍ شخصيٍ و اقرضه نقوداً بای طريقةٍ كانت بقائده تزيد عن الحد الاقصى المقرر للفوائد الممكن الاتفاق عليها قانوناً يعاقب ... و كل من اعتاد على اقراض باي طريقةٍ كانت بفائده تزيد عن الحد الاقصى للفائده الممكن الاتفاق عليها قانوناً يعاقب ...»

ترجمه: «هر کسی که از فرصت ضعف نفس یا هوی و هوس دیگری سوء استفاده نماید و به او به هر طریق ممکن به سودی بیش از حد مجاز قانونی وجه نقد قرض بدهد مجازات می‌شود ...»

هر کس که به قرض دادن وجوه نقد به هر نحو ممکن به سودی بیش از حد مجاز قانونی اعتیاد حاصل نماید مجازات می‌شود...»

ملاحظه می‌شود در حقوق مصر در ارتباط با ربا دو عنوان مجرمانه جعل شده است یکی «سوء استفاده از ضعف نفس و هوی و هوس دیگری و قرض دادن وجه نقد به او سودی بیش از حد مجاز قانونی» و دیگری «اعتیاد به قرض دادن به سودی بیش از حد قانونی»

علی‌هذا در حقوق این کشور نفس قرض یا معامله ربوی به خودی خود جرم نیست بلکه قرض وجه نقد به سودی بیش از آنچه قانون مقرر نموده

قسمت اول ماده ۳۳۹ قانون مجازات مصر مقرر می‌دارد: «هر کس از فرصت ضعف نفس یا هوی و هوس دیگری سوء استفاده نماید و به او به هر نحو ممکن وجوهی به سودی بیش از حداکثر سودی که قانون اجازه توافق بر آن را داده است قرض بدهد...» بنابراین ملاحظه می‌گردد که به موجب این ماده صرف قرض دادن به سود غیرقانونی به دیگری جرم محسوب نمی‌گردد و قانونگذار قصد مقابله صرف با ربا را نداشته است بلکه هدف قانون مقابله با افرادی بوده که با سوء استفاده کردن و با ترغیب آنان به انعقاد عقد قرض ربوی به سودی بیش از حد قانونی باعث ازدیاد ثروت خویش و دارا شدن نامشروع خود و ضرر و افلاس افراد ضعیف می‌گردند.

به عبارت دیگر می‌توان گفت «هدف قانونگذار حمایت از پاکی و حسن نیت در معاملات بوده است» (حسنی، ۲۰۱۸: ۱۱۱۶) همچنین اگر در عقد قرض منعقد شده با فرد ضعیف یا دارای هوای نفس سود قانونی (به موجب ماده ۲۲۷ قانون مدنی هفت درصد برای هر سال) شرط شود باز هم جرم محقق نخواهد شد حتی اگر قرض دهنده با سوء استفاده از ضعف قرض گیرنده او را ترغیب به قرض کرده باشد زیرا تحقق این جرم منوط به احراز دو شرط است: ۱. فاحش بودن ربا (تجاوز سود مورد توافق از حد مجاز قانونی) ۲. بهره برداری از ضعف و هوای نفس وام گیرنده توسط وام دهنده.

۳٫۳ عملکرد بانک‌ها

برخلاف حقوق غرب، حقوق موضوعه در برخی از کشورهای اسلامی از شریعت اسلام پیروی می‌کند و بر آن منطبق است. ممنوعیت اخذ بهره در قوانین برخی از کشورهای اسلامی به ویژه در بخش مقررات حاکم بر بانکها و اخیراً بخش ابزارهای مالی اسلامی به چشم می‌خورد.

ریشه‌های ایجاد بانک‌های اسلامی در انتقادات مسلمانان به نظام سنتی مبتنی بر ربا در سال‌های

ارزش آن بیش از هفت درصد اصل مبلغ قرض باشد دانسته‌اند. ذکر عبارت «بای طریقه کانت» نیز موید این استدلال است که طریقه توافق در دریافت اضافه خصوصیتی ندارد. کما این که گفته شده است توافق بر مازاد ممکن است مستتر باشد و اگر قاضی در تحلیل قصد طرفین به این نتیجه برسد که منظور طرفین دریافت و پرداخت مازاد بر مقدار مقرر قانونی است احکام مربوطه را بر موضوع بار خواهد کرد مانند این که طرفین محل مصرف اضافه دریافتی را برای گروه خاص یا مصارف عمومی تعیین کرده باشند اما معلوم گردد قرض دهنده جزء آن گروه خاص بوده و عواید وی از مازاد مورد توافق بیش از حد نصاب قانونی است. یا این که شرط نمایند اضافه مورد توافق را فرد ثالثی دریافت نمایند اما معلوم گردد آن فرد جزء افراد واجب النفقه قرض دهنده است. (حسنی، ۲۰۱۸: ۱۱۲۰) همچنین بر خلاف حقوق ایران که دریافت مازاد در عقد قرض و معاوضات دیگر به هر میزانی که باشد جرم است در حقوق مصر دریافت مازاد تا حد معین قانونی، مجرمانه نمی‌باشد، حتی اگر قرض دهنده از ضعف و هوای نفس قرض گیرنده سوء استفاده کرده باشد یا آن که قرض ربوی به عنوان عادت قرض دهنده تبدیل شده باشد.

حقوقدانان مصری معتقدند جرایم موضوع ماده ۳۳۹ قانون مجازات به محض انعقاد عقد قرض به سودی بیش از حد مجاز قانونی محقق می‌شود و شکل‌گیری این جرایم منوط به دریافت اضافه مشروط توسط وام دهنده نمی‌باشد. بنابراین می‌توان گفت: در حقوق مصر این جرایم جزء جرایم مطلق محسوب می‌شود. شاید به جهت اهمیتی که این جرم در نظر قانونگذار مصری داشته است قبل از رد و بدل شدن اضافه قانونگذار وارد عمل شده و همین حد اقدامات انجام شده را نیز جرم انگاری نموده است. چنانکه در خصوص برخی از جرایم به جهت اهمیت آن‌ها شروع به ارتکاب آن‌ها نیز مورد مجازات قرار گرفته است.

احمد النجار موسس اولین بانک اسلامی در مصر، وضعیت حال حاضر بانک‌های اسلامی را شکستی بزرگ توصیف می‌کند که عملیات آنها فقط در ظاهر از عملکرد بانکداری متعارف متفاوت است، لیکن در باطن همان عملیات را انجام می‌دهند، به نحوی که کمتر از ۵ درصد فعالیتشان مبتنی بر نظام مشارکت واقعی در سود و زیان است (kuran, 1995, pp.155-173).

این ناکامی طبیعی به نظر می‌رسد و نظریات جدید درباره ربا نیز آن را تایید می‌کنند. مطالعه رفتار اشخاص در جامعه نشان می‌دهد که اکثر آنها حاضر نیستند حاصل دسترنج خود را در معرض سرمایه‌گذاری پرخطر قرار دهند و به دنبال یافتن مکانی امن با حداقل سود تضمین شده هستند.

در سیستم اقتصاد غربی یکی از مباحث اصلی مطروحه این مطلب است که آیا لازم است دولت نرخ بهره را کنترل نموده و در این راستا محدودیت‌هایی اعمال نماید؟ بسیاری از علمای اقتصاد بر این باورند که همانگونه که دولت در تعیین بهای سایر کالاها و خدمات مداخله‌ای ندارد و نیروهای موجود در بازار و میزان عرضه و تقاضا، قیمت را معین می‌نمایند تعیین نرخ سود و سرمایه‌گذاری را هم باید به بازار واگذار نمود که تناسب نرخ آن در بازار عوامل تولید معین گردد و در نهایت خود بازار بدون هرگونه مداخله دولت سبب اختلال در روند طبیعی امور و بی‌نظمی خواهد شد. اما بسیاری از کشورها به جهت مفاسد مترتب بر آزاد سازی نرخ بهره محدودیت‌هایی برای آن قایل می‌باشند. چنانکه در حقوق فرانسه اعطای وام به بهره‌ای بیش از آنچه قانون معین نموده است جرم و مرتکب آن قابل مجازات می‌باشد. (حسینی، ۱۳۸۹: ۴۹)

سیستم اقتصادی مصر نیز به تبع اقتصاد غرب اصل معاملات ربوی را بر خلاف فقه حنفی به رسمیت شناخته است اما قانونگذار مصری در خصوص نرخ بهره اقدام به اعمال محدودیت‌هایی بین طرفین عقد قرض نموده است:

۱۹۴۰ به بعد یافت می‌شود. بین سال‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ اقتصاددانان مسلمان، نظریه‌ی ایجاد بانکداری بدون ربا را مطرح و مدل بانکداری بدون ربا مبتنی بر مشارکت در سود را طراحی کردند. برخی از موسسات مالی مانند میت چمردر مصر این الگوها را اجرایی کردند (Iqbal, 2005, p.64).

اولین موسسه مبتنی بر نظام بدون ربا با عنوان بانک، بانک سوشیال ناصر بود که در سال ۱۹۷۱ در مصر تاسیس شد. این اولین بار بود که یک کشور اسلامی به طور رسمی تمایل خود به تاسیس یک موسسه مبتنی بر شریعت را رسماً اعلام کرد. در آن زمان، هدف از تاسیس این بانک واقعاً یک هدف اجتماعی (کمک به فقیران و محققان) بود و به ارائه وام‌های با مبلغ کم، بر مبنای مشارکت در سود اقدام می‌کرد. این بانک موجب ایجاد انگیزه تاسیس یک بانک تجاری خصوصی توسط عده‌ای از تجار عرب با عنوان بانک اسلامی دبی در سال ۱۹۷۵ شد.

در حال حاضر عملکرد بانک‌های اسلامی در کشورهای گوناگون به طور گسترده مورد انتقاد اقتصاددانان مسلمان و طرفداران بانکداری اسلامی قرار گرفته است. بر اساس اصول بانکداری اسلامی و نظر به حرمت قطعی ربا در اسلام، عملیات بانک‌ها برای اجتناب از بهره و وام‌دهی ربوی که بانک‌های متعارف غربی انجام می‌دهند، باید مبتنی بر عملیات مشارکت در سود و زیان باشد. یعنی به جای آنکه بانک‌ها به متقاضیان تسهیلات، وام دهند و اصل و بهره آن را در سررسیدهای مشخص بازپس بگیرند، باید در عملیات تولید مشارکت کنند و تامین مالی پروژه‌های مفید و مجاز از نظر شرع اسلام را بر عهده بگیرند و در سود و زیان پروژه شریک شوند (Ayub, 2007, p.307).

باوجود اینکه اولین بانک اسلامی در کشور مصر تاسیس شد، با توجه به قوانین پیش‌گفته و نگاه غرب‌گرایانه قانونگذار و فاصله گرفتن از شریعت، در حال حاضر از ۴۷ بانک فعال در این کشور، صرفاً دو بانک اسلامی به فعالیت خود ادامه می‌دهند (شجری، ۱۳۸۹: ۸۷-۹۶).

در نظر گرفتن شرایط خاصی نزد هر گروه متفاوت جلوه کرده است. علمای اهل سنت ربا را به دو قسمت ربای نسیه و ربای فضل و فقهای امامیه ربا را به ربای قرضی و ربای معاملی تقسیم کرده اند.

شیوع رباخواری را می توان در اقتصاد ضعیف و نابسامان کشورهای اسلامی دانست. بانکها در این بین مزید بر علت شده اند و وجود شبهه رباخواری در بانکها و موسسات مالی و اعتباری موجب شده است تا رباخواری همچون گذشته در بین مردم مذموم نباشد و کسانی که نسبت به بانکها بهره کمتری دریافت می کنند کار راه انداز و محترم جلوه کنند که این خود از بزرگترین مشکلات مبارزه با جرم رباست چون شهروندان بانکها را نماد بانکداری اسلامی می پندارند.

بررسی و تحلیل بانک های ایران و مصر این نکته را آشکار ساخت که در برخی از جوامع غالباً مسلمان - مانند مصر-، می توان شاهد اجرای احکام شریعت اسلام در عرصه های عمومی حقوقی همچون حقوق کیفری نبود. البته در کشور ایران وضعیت متفاوت است، کشور ایران با حاکمیت کامل شیعیان، هم در عرصه سیاسی و هم در عرصه حقوقی در پی حاکم نمودن احکام فقهی اسلامی است و در تمامی قوانین جزایی خود مفاد فقهی را وارد نموده است.

در نظام حقوقی مصر اگر چه بر طبق ماده ۲ قانون اساسی مصر هیچ کدام از قوانین کشور نباید مغایر قوانین شریعت اسلام باشد ولی در حقوق این کشور نفس قرض یا معامله ربوی به خودی خود جرم نیست بلکه قرض وجه نقد به سودی بیش از آنچه قانون مقرر نموده است در صورت اجتماع شرایطی جرم تلقی گردیده است بنابراین ملاحظه می کنیم جرم ربا در حقوق مصر اگر چه با معنای لغوی آن شباهت هایی دارد اما از معنی مصطلح و فقهی آن فاصله گرفته است لذا به صراحت می توان بیان داشت در بانک های مصر ربا به صورت قانونی جاری است.

اولاً از دیدگاه قانون مدنی مصر اصل بر مجانی و غیرانتفاعی بودن عقد قرض است مگر آن که دریافت و پرداخت بهره در عقد شرط شده باشد. بنابراین در صورت سکوت طرفین راجع به تبرعی یا انتفاعی بودن قرض اصل گفته شده حاکم است. در این خصوص ماده ۵۴۲ قانون مدنی مصر مقرر می دارد: «قرض گیرنده مکلف است سود مورد توافق را در زمان حلول مواعد پرداخت نماید. اگر در این خصوص توافقی موجود نباشد قرض غیرانتفاعی محسوب می گردد.»

ثانیاً به موجب ماده ۱۲۵ قانون مدنی این کشور «حداکثر سودی که طرفین عقد قرض می توانند بر آن توافق نمایند هفت درصد می باشد» در خصوص این که ضمانت اجرای شرط بهره به سود بیش از هفت درصد چیست گفته شده است که در این حالت عقد قرض تا سود هفت درصد صحیح بوده و قرض دهنده مستحق دریافت سود به میزان مذکور می باشد اما شرط سود به میزان مازاد بر آن باطل و وام گیرنده مستحق استرداد آن می باشد (سنهوری، ۲۰۰۷: ۴۶۶). ماده ۲۲۷ قانون مدنی مصر پس از بیان ممنوعیت توافق به سود بیش از هفت درصد مقرر می دارد: «فاذا اتفقا علی فوائد علی هذا السعر، و جب تخفیضها الی سبعة فی المائه و تعیین رد مادفع زائد علی هذا القدر»

ترجمه: «اگر بر سودی بیش از این نرخ توافق نمایند لازم است آن را تا هفت درصد محاسبه نمایند و اگر زاید بر این مقدار پرداخت شده باید مسترد گردد.»

در حقوق جزای مصر صرف اعطای وام ربوی حتی به سود فاحش جرم تلقی نشده است بلکه جهت تحقق جرم وجود شرایط و اوضاع و احوال خاصی نیز لازم می باشد.

۴ نتیجه گیری

فقهای فریقین اهل سنت و تشیع تعاریف متعددی را برای ربا ذکر کرده اند که این تعاریف با توجه به

که در غالب عقود اسلامی به مردم پرداخت می شود باید کاملا روشن و به دور از هر شبهه ای باشد چون وام های با بهره بالا تحت نام هر عقود اسلامی اثری مخرب در جهت مبارزه با جرم ربا خواهد داشت. ضمن آنکه بستن موسسات مالی و اعتباری که با دور زدن قانون و استفاده از خलाهای قانونی سود بسیار بالایی از مردم دریافت می کنند می تواند بسیار موثر باشد.

با بررسی بانک های کشورهای هدف در این مقاله و برای مبارزه با جرم ربا در ایران پیشنهاد می شود ابتدا ایرادات مطروحه نسبت به ماده ۵۹۵ قانون مجازات اسلامی برطرف شود و سپس در راستای مبارزه با جرم ربا می بایست فضای غبار آلود اقتصادی تغییر یابد و به ثبات نسبی برسد تا کسب و کار و تولید رونق بگیرد و اشخاص به جای رباخواری منابع مالی خود را وارد عرصه تولید کنند، همچنین کاهش نرخ سود بانکی را داشته باشیم و از تاجر شدن بانکها جلوگیری شود. وام های بانکهای دولتی

Reference:

- Ismaili, Ali (1398). The crime of usury in jurisprudence and criminal law. First Edition, Tehran: Mobin Andisheh.
- Iqbal, Munawwar (1390). Challenges of Islamic Banking. Translated by Hossein Masimi; Muslim Bemanpour, First Edition, Tehran: Imam Sadegh University.
- Beigi, Jamal and Shirian Nasal, Maryam (1398). Usury Jurisprudential, legal and criminological study. First Edition, Tehran: Lantern of the World.
- Rajabipour, Mahmoud (1391). A research on the basics of growth-oriented social prevention of child and adolescent delinquency. First edition, Tehran: Mizan.
- Sajjadinejad, Seyed Reza (1394). Rules of criminal jurisprudence. First Edition, Mashhad: Razavi University of Islamic Sciences.
- Siri Ahmad, Abdul Rahman (1379). Comparative study of interest and usury. Translated by Fathollah Haqqani, first edition, Tehran: Ehsan.
- Shabani, Ahmad (1394). An Introduction to Islamic Banking. First Edition, Tehran: Imam Sadegh University.
- Healing, Mohsen (1348). Usury religiously and socially. First Edition, Tehran: Islamic Library.
- Sadr, Seyed Mohammad Baqir (1389). Interest-free bank. Translated by Morteza Zanjani, first edition, Tehran: Farhang Sabz.
- Penal Code of the Arab Republic of Egypt. Translated by Mohammad Hassan Hajjarian, Tehran: A New Design of Thought.
- Katozian, Nasser (1397). Civil Rights, Partnerships-Peace. Eleventh Edition, Tehran: Ganj-e-Danesh Library.
- Makarem Shirazi, Nasser (2015). Sample interpretation. Volume 3, 40th edition, Tehran: Islamic Library.
- Motahari, Morteza (1396). Usury, banking and insurance. Twenty-fifth edition, Tehran: Sadra.
- Mostafazadeh, Fahim (2015). Theoretical foundations of criminal law in the customary system. First edition, Tehran: Khorsandi.
- Musaei, Meysam (1390). Thematicity of usury. First Edition, Tehran: Noor Alam.
- Mousavian, Abbas and Ghaninejad, Abbas (1384). Interest, or, usury? Talk about the concepts of interest and usury. First Edition, Tehran: Contemporary View Publishing.
- Nazarpour, Mohammad Naghi and Mousavian, Seyed Abbas (1393). Interest-free banking - from theory to experience. First Edition, Qom: Mofid University.
- Nazarpour, Mohammad Naghi; Mousavian, Seyed Abbas and Khazaei, Ayub (1398). Islamic banking. Third Edition, Tehran: Samat.
- Nouri Hamedani, Mohammad Javad (1393). Usury and usury. First Edition, Qom: Ferdows Leaves.

- Yousefi, Ahmad Ali (1381). A comparative study of the devaluation of money and usury. First Edition, Tehran: Contemporary Knowledge and Thought.
- Peyvandi, Gholamreza and Mirbod, Seyed Alireza (1398). The role of Islamic jurisprudential rulings in the criminal law system of important Islamic countries. *Islamic Law*, Year 16 (60), 191-227.
- Tafreshi, Mohammad Issa and Qanavati Khalafabadi, Jalil (1377). The pillars of the Mudaraba contract in Islamic law and Iranian civil law. *Journal of Teacher of Humanities (Tarbiat Modares University)*, Second Year (9), 133-115.
- Taghizadeh, Khadijeh (1391). Islamic Banking in some countries of the world. *Economic Journal - Monthly review of economic issues and policies*. Twelfth Volume (6 and 7), 47-80.
- Shajari, Parasto (1389). Islamic banking perspective. *Economic News*, Eighth Year, No. 130, 87-96.
- Katozian, Homayoun (1375). Usury and interest in the political economy of Islam. *Political-economic information*, eleventh year (111 and 112), 126-143.
- Hosseini S. 2010. A Comparative Study on the Economic Crime of Usury in Iranian and Egyptian Law. Master Thesis, Faculty of Law and Political Science, Allameh Tabatabai University.
- dhabih qih bashi ei. 1392. A comparative study of usury in the five religions. Master Thesis, Islamic Azad University, Central Tehran Branch.
- Electronic documents
- Judaki, Leila (1396). Interest-free banking and a challenge called interest rates. www.irna.ir. Retrieved on 03 December 2016.
- Momeni, Hojjatullah (1387). Prohibition of usury from the perspective of the Holy Quran. www.rasekhoon.net. Retrieved on February 1, 2017.
- Al-Zarqashi, Muhammad ibn Abdullah al-Masri (1984). *almanthur*. First Edition, Kuwait: Ministry of Endowments.
- Al-Qurtubi, Abu Abdullah (1387). The comprehensive rules of the Qur'an. First Edition, Cairo: Egyptian Library.
- Al-Najafi, Muhammad Hassan (1430). *Jewelry*. Volume 26, Seventh Edition, Beirut: Dar Al-Ahya Al-Tarath Al-Arabi.
- Amir Abdul Latif famous (1414). *Exploitation in the Islamic economy*. Cairo: Madbouli School.
- Behnam, Ramsis (2008). *Public theory for criminal law*. First Edition, Alexandria: The Origin of Knowledge.
- Taftazani, Saad al-Din (1407). *Explanation of Al-Nasfi beliefs*. First Edition, Cairo: Al-Azhariya School of Alcoholics.
- Jaziri, Abdul Rahman (1427). *Jurisprudence on the four religions*. Beirut: Dar Al-Afaq Al-Arabiya Publications.
- Javaheri, Hassan Mohammad Taghi (1387). *Al-Raba Fiqh and Economics*.

- Volume 1, Qom: Tebyan Cultural and Information Institute.
- Har'amli, Muhammad ibn Hassan (1409). Shiite means. Volume 18, Qom: Al-Bayt Institute for the Revival of Heritage.
- Zahili, Wahba (1418). Interpretation of the light in the belief, law and method. Second Edition, Beirut: Dar al-Fikr.
- Zeilali, Fakhreddin (1315). Clarification of facts in the explanation of the minutes. First Edition: Al-Kobra Al-Amiriyah Press.
- Sarakhsi, Shamsuddin (1414). almubasat. First Edition, Beirut: Dar Al-Kitab Al-Almiyeh.
- Sheikh Zayn al-Abidin ibn Ibrahim ibn Najim (1403). Bi Ja: Dar al-Fikr.
- Mohaqqeq al-Hali, Ja'far ibn al-Hasan (1409). Sharia of Islam. Second Edition, Tehran: Esteghlal.
- Misri, Rafiq Younis (1407). Beirut: Al-Risalah Institute.
- Mousavi Khomeini, Seyed Ruhollah (2013). Fourth Edition, Qom: Imam Khomeini Publishing House.
- Electronic documents
- Qasim, Jafar (2021). The Arab states are the heat of operations. www.aa.com. Retrieved on 05 September 1400.
- Migan, Brendan (2017). Record the expectations of consolidation in Egypt. www.carnegieendowment.org. Retrieved on 02 September.